

Zákon č. 74/1958 Zb. a jeho výkon v niektorých obciach trnavského regiónu (aj s ohľadom na práce iných bádateľov)¹

Rastislav Pivoň²

Act No. 74/1958 Coll. and its implementation in some municipalities of the Trnava region (also with regard to the works of other researchers)

Based on the study of archival records, the author explains the adoption and implementation of Law No. 74/1958 on the permanent settlement of nomads. In the introduction, the author analyzes the studies of other authors. It assumes that the law was adopted on the basis of an appeal by Slovak residents who complained about the behavior of nomadic Roma. The author also uses personal testimonies of nomadism. The next section focuses on the enforcement of the law itself on the territory of Trnava region and surroundings. In connection with the implementation of the law, it was necessary for state institutions to resolve accommodation, education, employment and health care for nomads. The basic requirement for the enforcement of the law was the creation of a register of nomads. Registration took place in February 1959. According to archival records, testimonies and personal experience, the author concluded that the travel ban did not have as dramatic and traumatic an impact as other authors describe. The nomads underwent the settlement well and insisted on solving their problems. At the end of the work, the author points to the relativity of the interpretation of history depending on the coincidence of preserving archival documents.

KEYWORDS:

Law No. 74/1958, settlement, nomads, Vlax Gypsies, National Committee, roads of nomads, socialism, crime, Communist Party policy

Zákon č. 74 z roku 1958 prijatý ako zákon o trvalom usídlení kočujúcich osôb, súvisel s politikou Komunistickej strany Československa, ktorú vytýčilo uznesením zo dňa 8. apríla 1958 *O práci medzi cigánskym obyvateľstvom* (Jurová 2007: 135). Historička Anna Jurová považuje túto politiku za jednu z najtvrdších protirómskych politík v štáte *s vysokým podielom tohto obyvateľstva a ekonomicky patriacim aj vo sfére sovietskeho vplyvu k najvyšpelejším* (Jurová 2007: 135). Paradoxne spomenutá historička v ďalšej časti citovanej práce konštatuje potrebu a nevyhnutnosť odhaľovať ďalšie nespracované témy a subtémy výskumu a *nesledovať ich izolovane, vytrhnuté z kontextu vývoja ostatnej spoločnosti* (Jurová 2007: 140, Davidová 1995: 198). Domnievame sa, že práve práca Anny Jurovej trpí ideologickou záťažou tak veľmi, že kontext celospoločenského vývoja jej celkom uniká. Nato ešte neskôr poukážeme.

1 Výskum bol realizovaný s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín SR.

2 Kontakt: rpivon@yahoo.com

Azda ešte naivnejšie popisuje realizáciu zákona Eva Davidová. Tá mala akési romantizujúce sklony k životu na vozoch, čo vyplýva aj z jej prekrúcania udalostí: *Až do února 1959 se tedy romské kočovné vozy — vurdona a obytné maringotky, zvané béváky, tažené koníky, autem, či malým traktorem — pohybovali po našich cestách. V chladné noci ze 3. na 4. února 1959 přišli do romských rodin sčítací komisaři, vzbudili dospělé i děti a sepi-sovali přítomné... Kola od vozů byla násilně sundána a koně obvykle odvedeni na prodej. Tomu se olaští Romové bránili nejvíce, vždyť kůň byl vždy jejich veliký přítel a pomocník* (Davidová 1995: 198). Opis súpisu ako nočné vniknutie komisárov do obydlí kočovných Rómov je samozrejme vymyslený a vôbec sa takto nedial. Otázka je, prečo autorka cítila potrebu takto výkon súpisu opísať. Súpis totiž neprebiehal na mieste táborenia kočovníkov, ale osoby ponímané na základe zákona sa naň mali dostaviť na určené miesto, o čom boli vopred upovedomení. O výkone súpisu na území tzv. Veľkej Bratislavy už bola publikovaná práca (Pivoň 2018: 35) a z archívneho výskumu i výpovedí pamätníkov je zrejmé, že na súpis sa občania doň poňatí dostavili osobne a až na malé výnimky dobrovoľne, často s optimistickým očakávaním.

Eva Davidová píše o vzťahu kočovníkov ku koňom priam romanticky, azda pravdivejší obraz načrtla Nina Pavelčíková (Pavelčíková 2009: 46–47): *Koně romských rodin se na podzim pásli na břehu řeky a na dalších volných zatravněných plochách, po většinu času však byli uvázaní u vozů bez podestýlky, v noci leželi na holé, často zabahněné zemi. Jednotliví členové skupiny přejížděli s vozy často po okolí, pokoušeli koupit krmivo pro koně... většinou však nebyli ochotni zaplatit požadovanou sumu, narůstaly také zprávy o případech polního pychu. Už v říjnu hlásil jeden z kylešovických rolníků, že přistihl dospělého Roma a dva malé chlapce, jak kradou na louce seno, stačili však naložit asi metrák na vůz a zavčas odjet. Předák Ondřej S. pak vypovídal, že koně nemají čím krmit, už jim vlastně k ničemu nejsou a údajně by je rádi prodali, ale nikdo je nechce.*³ K situácii ohľadom koní a nakladania s nimi sa ešte v štúdiu vrátíme, nateraz sa dostatočne ukázalo, že vzťah kočovných Rómov k ťažným zvieratám opisuje Davidová s veľkou romantizujúcou nadsázkou.

Vedecky najprecíznejšie k otázke spomínaného zákona pristúpila predstaviteľka mladšej generácie výskumníkov, Markéta Hajska (Hajska 2016). Jej práca sa zaoberá výkonom zákona 74/1958 len z časti, no priniesla zaujímavé, nové poznatky. Predovšetkým dala slovo pamätníkom, ľuďom, ktorých sa zákon bezprostredne týkal a pokiaľ viem, bola zatiaľ jedinou v tomto smere. Okrem toho venovala pozornosť aj vymedzeniu pojmov kočovník, kočujúca osoba, polokočovnik.

Tu považujeme za vhodné pripomenúť znenie celého zákona: Zákon 74/1958 zo dňa 17. októbra 1958 v paragrafe 1 ukladá národným výborom poskytnúť kočujúcim osobám všestrannú pomoc, aby mohli prejsť k usadlému spôsobu života, predovšetkým sú povinné týmto osobám pomáhať pri získaní vhodného zamestnania a ubytovania a sústavne pôsobiť výchovnými prostriedkami nato, aby sa stali riadnymi pracujúcimi občanmi. Paragraf 2 definoval kočovný spôsob života, ktorý podľa tohto znenia vedie ten, kto sa v skupinách alebo jednotlivo potuluje z miesta na miesto a vyhýba sa poctivej práci, alebo sa živý nekalým spôsobom a to i vtedy, ak je v niektorej obci hlásený na trvalý pobyt. Paragraf 3 ukladá osobám, ktoré by i napriek poskytnutej pomoci zotrvali v kočovnom spôsobe života trest odňatia slobody na

3 Udalosť sa stala v roku 1951, teda sedem rokov pred prijatím zákona 74/1958.

šesť mesiacov až tri roky. V ďalšom paragrafe zákon ukladá ministrovi vnútra vydať vykonávacie predpisy, ktoré majú ustanoviť akým spôsobom sa bude zákon realizovať, najmä čo sa týka evidencie osôb, zápisov do matrík, zisťovania totožnosti osôb a pod. Zákon nadobudol platnosť dňom vyhlásenia, teda 17. októbrom 1958 s výnimkou paragrafu 3, ktorý nadobudol platnosť 1 marca 1959.

Hajská si všimla, že všetci autori píšuci o zákone používajú pojem kočovní Rómovia, resp. kočujúce osoby v dobovom kontexte tak, ako ho chápal spomínaný zákon. Kládne si však otázku, či táto terminológia je presná. V súvislosti s olašskými Rómami uprednostnila termín polokočovný/polokočovník, pričom odkazuje na zahraničnú etnografickú literatúru, kde sa pre skupiny praktizujúce občasnú sezónnu migráciu, žijúce v prenosných alebo provizórnych typoch obydlií, no majúce určitú základňu, miesto kde sa vracajú, používa termín *semi-nomadic semi-nomad* (Hajská 2016: 8). Hajská však navrhuje hovoriť o rôznych súčasne sa vyskytujúcich formách nomadizmu sprevádzaných procesom sedentarizácie v sledovanej obci.

Smernica, vydaná k zákonu definuje osoby polokočovujúce ako osoby, ktoré sú síce prihlásené v niektorej obci na trvalý pobyt, avšak pravidelne sa túlajú z miesta na miesto a vyhýbajú sa poctivej práci, alebo sa živia nekalým spôsobom. Ďalej sa v smernici uvádza, že do súpisu treba zahrnúť aj osoby, ktoré síce nekočujú, no majú z takéhoto života osôh, alebo iné osoby v takom živote podporujú.

Vágný popis kočujúcich, či polokočovujúcich osôb viedol napokon k tomu, že do súpisu mohli byť poňaté i osoby, ktoré nikdy taký spôsob života nevedli a naopak. Autorka však vo svojej štúdiu neuvádza možnosť odvolania sa voči poňatiu do súpisu. Voči poňatiu do súpisu sa ľudia odvolávali najmä s odôvodnením, že boli doň poňatí omylom, alebo s tým, že sa živia poctivo, napríklad zberom druhotných surovín a pohyb z miesta na miesto je nevyhnutnosťou pre výkon ich práce (Pivoň 2018: 36–37).

Olašskí Rómovia sa podľa výpovedí pamätníkov tak ako ich zaznamenala Hajská živilí obchodovaním s koňmi, zberom handier, ovčej vlny, železa a pod. (Hajská 2016: 22–23). V medzivojnovom období, no i ešte počas druhej svetovej vojny zrejme nešlo len o podradnú, nepotrebnú prácu.

Ako sa uvádza v liste Ministerstva hospodárstva adresovanom Okresným úradom, na Slovensku odnímajú kone i vozy takým Cigánom, ktorí zbierajú odpadky. Týmto opatrením sa stalo, že zber odpadu ustal a je nebezpečie, že sa zmenší citelne výskyt tejto pre náš priemysel dôležitej suroviny. Žiadam o zakročenie v tom zmysle, aby Okresné úrady neodníмали povozy tým Cigánom, ktorí sa zaoberajú zberom odpadkov.⁴

Zrejme teda išlo o hospodársky významnú činnosť, keďže do zákazu kočovania a odnímania koní a povozov za fašistického Slovenského štátu zasiahlo Ministerstvo hospodárstva.

V Maduniciach v okrese Hlohovec sme zaznamenali aj bývalých kočujúcich kováčov, niektorí z nich boli špecialisti na výrobu vrtákov, vyrábali aj klince, esička⁵ a iné.

4 Štátny archív v Trnave, fond OÚ Hlohovec, krabica č. 213 list bol písaný 15. mája 1941 a za ministra hospodárstva Slovenského štátu ho podpísal dr. Terlanda.

5 Kovová súčiastka v tvare písmena „S“, slúžila ako spoj roztrhutej reťaze.

Do akej miery však bolo možné kováčskou prácou uživiť rodinu je prinajmenšom sporné: práve v Maduniciach totiž pôsobil ako kováč aj strýko autora tejto štúdie. Ako nám spomínali naši starí, vedeli vyrábať zo železného šrotu najmä klince, esíčka a opravovať motyky a iné náradie⁶. Boli však viac hladní než najedení a skutočným zdrojom pravidelnej stravy bola žobrota. Tú prevádzala žena, matka, ktorá obchádzala známe sedliacky po okolí. Pravda, ponúkala aj pomoc pri práci na poli, či okolo domácnosti. Z príchodu olašských Cigánov radosť nemali, pretože tí takisto prevádzali po dedine žobrotu, ponúkali aj liečiteľské či veštecké služby a šikovne sedliakov okrádali.

Obchodovanie s koňmi nebolo vždy otázkou poctivej kúpy a predaja. Olašskí Rómovia kupovali choré, podvyživené či krivé kone no ovládali techniky, ako, aspoň na čas kým sa zvierata zbavia, tomuto od choroby pomôcť: neduživým koňom natlačili do hrdla margarín, popichali ihlou jazyk, či naliali vodu do ucha. Matnú, nepeknú srst, svedčiacu o zlom stave koníka treli ľanovým vláknom, kým mal peknú lesklú srst. Zuby zbrusovali špeciálnym pilníkom. Týmto dosiahli mladistvý vzhľad zvierat, koníky sa javili ako čulé, životaschopné. Vtedy ich bolo treba predáť. Samozrejme, po krátkom čase sa skutočný stav koní začal prejavovať, no nový majiteľ si veľa nepomohol aj keď svojho predajcu našiel. Ten mal už pripravenú frázu *ja som Ti predal koňa zdravého, Ty mi vedieš chorého!* Ak bol kôň schopný vydržať ešte jednu takú „ozdravnú“ kúru, Cigán koňa za zlomok ceny odkúpil späť. Samozrejme, koňa znovu predal.⁷

V skúmanej oblasti trnavského regiónu, odkiaľ pochádzam, vlastnil dva kone ešte v roku 2000 madunický olašský Cigán Maximilián Pilár, ktorý ich príležitostne používal na odvoz starého železa. V prvej polovici 80. rokov 20. storočia občas prešiel Leopoldovom povozom ťahaným koníkom aj starý pán Panko, tiež za účelom zberu surovín. V súvislosti s opatreniami o zákaze kočovania niektorí občania požiadali o povolenie zberu druhotných surovín a tým aj o povolenie držby ťažného zvierata.⁸ Zachoval sa originál žiadosti Jozefa Stojku z Vlčian zo dňa 15. júna 1959, list bol písaný ceruzkou v češtine a žiada v ňom o povolenie zberu kostí a handier. Okresný národný výbor v Šali v odpovedi zo dňa 4. júla 1959 odporúča žiadosti nevyhovieť s odôvodnením, že Stojkovi bola ponúknutá práca na Štátnych majetkoch a keďže menovaný nevlastní nijakú pôdu, nedokáže preukázať schopnosť o koňa sa riadne postarať. V Bratislave však bolo vyhovené žiadosti Alojza Stojku, ktorému bol ponechaný kôň za účelom zberu a predaja liečivých bylín. Tým ale nechcem popierať rozpornosť odobrania koní (polo)kočujúcim osobám ešte pred rokom 1958! Mnohé národné výbory vyvinuli značné úsilie pre obmedzenie pohybu Rómov a kone im odpredali (zhabali) a odobrali kolesá z vozov — vtedy platný zákon však neumožňoval trest prepadnutia vecí pri bežnom priestupku, teda v prípade, že svojim konaním nenaplnili skutkovú

6 Informátori: Gejza Barkóci, Štefan Barkóci, Eden Barkóci, všetko príbuzní autora štúdie.

7 Informátormi boli olašskí Rómovia z Maduníc, mená však z etických dôvodov neuvádzame. Podobné praktiky sa však bežne používali v liečiteľstve koní v stredoveku, či teda ide o vynález olašských Rómov, alebo o zachovanie starých liečebných postupov, ťažko posúdiť. Bližšie o tom píše Daniela Dvořáková (Dvořáková 2007).

8 SNA fond, Povereníctvo vnútra — sekretariát krabica č. 1051.

podstatu trestného činu, odobratie majetku bolo (aj vtedy) nezákonné. Na túto skutočnosť upozorňovali prokurátori (Pavelčíková 2009: 54) a na pokyn Ministerstva vnútra takto zhabané kone mali byť Cigánom vrátené (Jurová 2007: 23).

Na základe zákona 74/1958 bolo možné odňať ťažné zvieratá v prípade, ak kočujúca osoba nedodržiava platné predpisy (nemoc, prestarnutosť zvierat, technické nedostatky vozidla) — výkonný orgán mal vtedy umožniť vlastníčkovi predaj zvierata, resp. predaj zabezpečí tento orgán sám a peniaze odovzdá vlastníčkovi.⁹

Pri odnímaní koní kočovným Cigánom sa orgány odvolávali na vtedy už platnú vyhlášku č. 77/1955 Ministerstva zemedelstva z 12. 5. 1955 o vyvlastňovaní a cenách úžitkových a plemenných koní.

Krajský národný výbor sa takto listom obrátil na okresné národné výbory: *bolo zistené, že početnými držiteľmi koní mimo poľnohospodárskych chovateľov sú cigáni. V obchodovaní s koňmi majú cigáni hlavný zdroj príjmov. Porušujú vyhlášku 77/1955, lebo kupčia s koňmi bez povolenia. Držanie koní odvádza cigánov od práce, nakoľko kôň ako dopravný prostriedok slúži na prepravu aj na veľké vzdialenosti. Pri túlaní zaobstarávajú krmivo krádežami. Volným prechodom roznášajú choroby a nákazy. Preto navrhujeme odňať kone, vozy a príslušenstvo. Treba pri zadržaní zabezpečiť veterinára a lekára pre ľudí. Vždy preveriť pôvod koní a spôsob ich nadobudnutia.*¹⁰

Krajský národný výbor žiada tiež zákaz predaja koní kočujúcim osobám, odvoláva sa pritom na paragraf 3 spomínanej vyhlášky. Na Okresný národný výbor bol list doručený 21. 1. 1958 a prejednaný bol dňa 8. 2. 1958.

Kočovníci obchodujúci s koňmi teda takmer isto porušovali ustanovenia vyhlášky o obchodovaní s koňmi, ktorá okrem iného stanovuje, že chovatelia môžu voľne predávať kone len v rámci jedného okresu. Iné obchodovanie bolo možné len s povolením poľnohospodárskeho odboru príslušného Okresného národného výboru. Presun koní z českých krajov na Slovensko a naopak bol možný iba so súhlasom ministerstva poľnohospodárstva.

Kone pre potreby výkupu, či obchodovania s nimi bolo potrebné zaradiť do akostnej triedy, čo vykonával poľnohospodársky odbor ONV. Vyhláška stanovila najvyššie možné ceny v závislosti od toho, či išlo o kone plemenné alebo úžitkové. U úžitkových koní (je rozumné predpokladať, že kočujúci Cigáni plemenné kone nemali) boli ceny stanovené tak, že za zviera v prvej akostnej triede mohol majiteľ pýtať maximálne 10 000 korún, za zviera vo štvrtej, najnižšej triede 3 500. Podľa údajov zo sociálnej poisťovne¹¹ predstavoval priemerný mesačný zárobok v hospodárstve 1 281 korún, čiže aj za koňa najnižšej triedy bolo možné získať celkom veľký zárobok.

Výskum Markéty Hajskej túto teóriu potvrdzuje (Hajská 2016: 29). Na otázku či Cigánom boli odberné kone na základe tohto zákona, pamätníčka odpovedá: *Ne, Romové všetno prodali. Koně prodali. A ty vozy tam zůstaly a taky tam shnily. A Romové prodali vše, co bylo ze železa, do sběru. Aj výpoveď ďalšieho jej informátora potvrdzuje, že Rómovia dostávali za majetok peniaze, nemožno teda hovoriť o zhabaní, ale azda o výkupe resp. peňažnom vyvlastnení koní.*

9 Štátny archív v Trnave fond Okresný úrad Piešťany krabica č. 529.

10 Štátny archív v Trnave fond Okresný úrad Piešťany krabica č. 591.

11 www.socpoist.sk (Přístupeno 31. 7. 2021).

Okrem koní mali osoby vzaté do súpisu 556 motorových vozidiel rôzneho druhu. Jurová ďalej uvádza, že časť vozidiel bola Cigánom zhabaná údajne pre zlý technický stav, časť bola navrhnutá na vyradenie a odobrali im vodičské oprávnenia (Jurová 2007: 17).

Spomínaná Jurová tiež prirovnáva zákon o trvalom usídlení kočujúcich osôb k zákonu č. 117/1927 o potulných Cigánoch. Ako uvádza: *V mentalite kočovníkov prevládali návyky spojené s ich tradičným spôsobom života, voľnosťou pohybu a uzavretosťou pred okolitou spoločnosťou. Pomerne výnosné priekupníctvo si nevyžadovalo fyzickú námahu a umožňovalo im získať viac finančných prostriedkov než námezdná práca, na ktorú neboli zvyknutí. Ich „ľahší, voľnejší“ spôsob života, ktorého sa nechceli vzdať spôsoboval však množstvo problémov príslušníkom majority aj im samým* (Jurová, 2007: 29).

Jurová sa mýlila v oboch prípadoch. Aj pri prirovnaní oboch zákonov, aj pri opise „tradičného, voľného“ spôsobu života. Jurová bola vyštudovaná učiteľka dejepisu, resp. študovala históriu ako pedagogický smer. S komunitou Rómov nikdy nemala priamy, úzky vzťah. Jej prínosom bola najmä práca v archívoch, vyhľadávanie a sprístupňovanie dokumentov, najmä z obdobia po roku 1945.

V interpretácii týchto dokumentov však podľa nášho názoru zlyhala. Chýbal jej predovšetkým už na začiatku spomínaný kontext vývoja ostatnej spoločnosti, ktorého sa inak domáhala. Zákon z roku 1927 o potulných Cigánoch ani zďaleka nemal ambíciu zmeniť život kočovníkov, neriešil ich sociálne postavenie, len potreboval dostať pod kontrolu ich pohyb. Prostredníctvom cigánskych legitimácií a kočovníckych listov mal vnieť poriadok a prehľad do pohybu tejto časti občanov po území Československa. Zákon v podstate umožňoval zakázať pobyt a táborenie kočovníkom len na základe uváženia predstaviteľov obce (Pivoň 2001).

O ľahkom a voľnom živote kočovníkov si nijakú bohumilú predstavu robiť netreba. Dostatočne to dokazujú výpovede pamätníkov: *Říkám, tohle udělali dobře! Protože takový život, co jsme žili, to byl konec. Řeknu ti, psi život. Jak se říká. Tahle doba, řeknu ti, byla moc zlá. Bůh to ale obrátil a přišli komunisti...* Pamätník ve své výpovědi vyzdvihuje ukončení kočovného života, ktoré jako dítě zažil a vzpomínal na něj jako na dobu veľikého strádání (Hajská 2016: 29).

Podobné spomienky však potvrdil aj výskum ktorý som realizoval v Bratislave (Pivoň 2018) a na Trnavsku: *žili sme jak psy, na kone sme skákali, to bol strašný život. To může len ten povedat, čo to nezažil, že nám bolo dobre!* (informátor F. P., 1940, Madunice).

Ďalej Jurová uvádza, že počas bývalého režimu Rómom v Československu nikdy nebol priznaný status národnosti, ani počas pokusov o obrodny proces a demokratizáciu spoločnosti v rokoch 1968–1969. Na začiatku päťdesiatych rokov sa odmietla ich možnosť národnostného emancipačného rozvoja a na dlhé desaťročia sa rozhodlo o asimilácii Rómov (Jurová 2007: 29).

V tejto časti Jurová odsudzuje asimilačnú politiku Komunistickej strany Československa, ale bez snahy tento svoj postoj vysvetliť. Sama autorka v tej istej práci poznamenáva, že na začiatku komunistického režimu boli sociálne pomery značnej časti obyvateľstva veľmi biedne až hrozivé. Obzvlášť v českých zemiach sa orgány verejnej správy hrozili situácií, keď Rómovia sa živili vykopanými zdochlinami z mrchovnísk (Jurová 2007: 23).

Nijako nenaznačuje, ako by túto neradostnú, biednu situáciu mohlo riešiť uznanie Rómov ako národnosti. Práve životná situácia, bieda v akej Rómovia žili, nútila

štátne orgány konať čo možno najrýchlejšie, najefektívnejšie. Východisko vo vyhlásení a uznaní rómskej národnosti nevideli a ani vlastne nemali prečo. Napokon, neďa sa povedať, že sociálna situácia Rómov sa po roku 1991, kedy bol status národnosti priznaný, zlepšila. Práve naopak.

Po roku 1990, kedy rozhodujúce ideologické postavenie pri riešení rómskej problematiky zastávala romistická škola pod vedením Mileny Hűbschmannovej, nikto nemal odvahu jej oponovať. Pevné a nespochybniteľné stanovisko tvoriacej sa rómskej intelektuálnej špičky prerástlo do takých rozmerov, že pri budovaní národnostných práv celkom zabudli na skutočných nositeľov kultúry, domnelých príslušníkov novej národnosti, ktorí sa prepadli do takej biedy, na akú počas štyridsiatich rokov neslobody zabudli.

K významnej oponentúre k teórii rómskeho novodobého národného, či národnostného pozdvihnutia prispela až plzenská antropologická škola okolo Marka Jakoubka (Jakoubek — Poduška 2003). Pod jej vplyvom prehodnotila svoje názory aj Eva Davidová. Tá značne korigovala postoje, ako vyplýva z nasledujúceho citátu: *Zůstává tedy stále nedořešený problém, jak z hlediska majoritní společnosti nazývat Romy, či romská společenství, u vědomí jejich diferencovanosti kdy ani dříve v historii nebyli nikdy jednotným celkem, ale vždy určitými přibuzenskými celky* (Davidová 2009).

Na predchádzajúcich stranách som načrtnol základné teoretické práce (a ich kritiku), ktoré slúžili ako príprava k terénnemu a archívnemu výskumu realizovanému na slovenskom Trnavsku a okolí. Keďže som takýto výskum v rokoch 2014–2017 absolvoval na území bratislavského kraja, závery týchto výskumov viedli k môjmu kritickému postoju k prácam autorov s podobnou témou.

Z prác mne dostupných a tu citovaných sa azda najviac stotožňujem s bádatelkou Markétou Hajsskou. Okrem archívnych materiálov vychádzala totiž aj z poznatkov získaných v teréne. Z etických dôvodov svoju prácu zahmlila — umiestnila ju do neexistujúcej, vymyslenej osady Borovany — no z okolností ktoré v štúdiu opisuje je viac ako jasné kde v skutočnosti svoj výskum realizovala (Rovnako z etických príčin však obec neuverejním). Jej poznatky úplne korešponujú s mnou získaných údajov, ako nato neskôr poukážem.

Podobne ako v teréne zistila Hajsská, ani v skúmaných obciach trnavského regiónu nevnímali roky 1958–1959 ako nejaký významný medzník (Hajsská 2016: 29). Autorka vidí príčinu v tom, že väčšina olašských Rómov už realizáciu zákona nezažila, alebo prestala kočovať z vlastného rozhodnutia ešte pred prijatím zákona.

Olašskí Rómovia boli v Maduniciach, dnes okres Hlohovec, našimi susedmi. Stretávali sme sa často, starí Cigáni radi spomínali, rozprávali najmä vtipné, ale aj hororové príbehy z mladosti. Nikdy však násilné usadzovanie nespomenuli ani slovom. Zvláštne teda bolo, že ja, ktorý som v spoločnosti bývalých kočovníkov takmer vyrastal, som sa o tomto významnom perzekučnom životnom zlome dozvedel až ako poslucháč romistiky. A to som mal ešte šťastie zažiť tunajšieho vajdu Loula, jeho ženu Sedru, brata Hajnala, Maximiliána, všetko bývalých kočovníkov, ktorí spomínali na čokoľvek, no na zákon o usídlení kočujúcich osôb som sa musel priamo spýtať.

Zo spomienok, veľmi krátkych a útržkovitých, ako nato ďalej poukážem, vôbec nevyplýva pocit perzekúcie, prenasledovania, porušenia práv a pod. Skôr naopak, dostatočne to dokladá vyššie uvedený citát z práce M. Hajskej.

Prečo však vajda Loulo spomína ako v štyridsiatych rokoch omladil a dobre predal nepodareného koňa, no tak významný deň ako bol 4. február 1959 kedy bol poňatý do súpisu nevyloví z pamäti ani po niekoľkonásobnom domrzení?

Odpoveď nájdeme len vtedy, ak sa dokážeme zbaviť etnocentrického vnímania a chápania dejín, teda takého, akému sme naučení zo základných škôl. Totiž, že my, ako každý národ máme svoje veľké, pradávne spoločné dejiny, osobnosti o ktorých sa nepochybuje, miesta ku ktorým všetci príslušníci národa prechovávajú posvätnú úctu (Jakoubek 2004: 241).

Obyvatelia rómskych osídlení však takto svoje dejiny nechápu, možno je koncept, ktorý Rómom ponúkame obrazom celkom iných dejín a síce dejín riešenia rómskej problematiky v Československu. A toto platí nielen u olašských Rómov. Tak som sa dozvedel, že v obci Žlkovce bol významnou osobnosťou a predstaviteľom Lucár, nie Emil Ščuka, v Maduniciach bol významnou osobnosťou Loulo, nie Karel Holomek a významnou rozprávarkou bola Marinka, o Vladovi Oláhovi tu nikto nechyroval a významnými muzikantami boli Pincír, Lenín a Beleška, nie Ján Berky — Mrenica.

Chápanie dejín Rómov v jednotnom, národnom zmysle sú stále príslušníkom týchto spoločenstiev cudzie, dejiny Rómov sú pre nich dejinami ich rodu, širšieho či užšieho príbuzenstva, iné dejiny v ich rozprávání nenájdete, pokiaľ ich vyložene nemámite.

Ako dokazuje M. Jakoubek také (jednotné — pozn. Pivoň) pojetí (dejin — pozn. Pivoň) je historicky neadekvátní a vedecky chybné, neboť pôvod dnešných romských skupín je s nejvyšší mierou pravdepodobnosti „polyetnický“ (Jakoubek 2004: 248–249).

Výskum som realizoval v trnavskom okrese, ktorý svojho času zaberá 73 obcí a mal viac ako dvestotisíc obyvateľov (Piešťany sa do okresu Trnava pripojili až v roku 1960, údaje o počte obcí a obyvateľov sú už aj so započítaním Piešťan).

Už zo správy, ktorú vypracoval pre Krajský národný výbor Okresný národný výbor v Piešťanoch v roku 1953 vyplýva, že situácia s cigánskym obyvateľstvom nie je príliš vážna. Správa bola vypracovaná na základe požiadavky KNV v súlade so smernicami o úprave pomerov osôb cigánskeho pôvodu. Konštatuje sa v nej, že pomery týchto občanov sa zlepšujú. Školská dochádzka detí je v celku dobrá až na ojedinelé prípady, ktoré sa však pedagógovia snažia redukovať presvedčovacou prácou s rodičmi. S pracovnou morálkou vyjadrili tiež spokojnosť.

Pracovníci národných výborov si všimli kontrast v prístupe k hygiene Cigánov: konštatujú, že v obci majú rodiny, ktoré priam úzkostlivo dbajú o svoju osobnú čistotu, ale aj čistotu svojich obydlí a okolia. Na druhej strane sú rodiny, ktoré nijak o svoju hygienu nedbajú a nesnažia sa ani udržiavať čistotu ani v domácnosti a okolí.

Väčšina týchto obyvateľov bývala v murovaných, vyhovujúcich domoch, až na prípady niekoľkých veľkých rodín, kde bytový priestor nepostačoval vzhľadom k počtu detí. Dôležitou informáciou je, že v okrese Piešťany k 20. aprílu 1953 žili vo vyložene nevyhovujúcich podmienkach len dve rodiny: bývali vo vozoch v obci Ratnovce.

Okresný národný výbor v Piešťanoch ďalej uvádza, že špatné vlastnosti u cigánskych osôb sú na vymiznutí a sú to iba ojedinelé prípady krádeží, ktoré sa kde tu vyskytnú. *Holdovanie alkoholickým nápojom už není vôbec badať.*¹²

12 Štátny archív v Trnave, fond Okresný úrad Piešťany krabica č. 402.

V spomenutých Ratnovciach žili v roku 1953 spolu štyri cigánske rodiny evidované ako rodiny bývalých kočovníkov, k roku 1953 však už boli usadené.

O Rómoch v Ratnovciach som získal tieto údaje uvedené v tabuľke:

meno	narodený/á	práca
Byhari, František	10. 5. 1896	robotník v kameňolome
Byhariová, Žofia	26. 1. 1905	domáca
Kudrik, Mária	4. 2. 1870	dôchodkyňa
Lakatoš, Rudolf	10. 10. 1935	robotník v kameňolome
Lakatoš, Karol	8. 6. 1932	vo výkone vojenskej služby
Lakatošová, Barbora	28. 8. 1936	robotníčka na Štátnych majetkoch
Byhari, Jozef	18. 4. 1946	žiak

Rodina žila v kočovnom voze, najmladší člen rodiny Jozef riadne chodil do školy, ale rodina nemala základné hygienické návyky.

Do súpisu konanom vo februári 1959 k rodine ešte pribudla Júlia Lakatošová, narodená 24.3. 1940, ako sa v rodine ocitla a odkiaľ prišla sa však nepodarilo zistiť. Do spomenutého súpisu ešte k rodine pribudli deti Anna Kudriková (13. 6. 1953), Mária Lakatošová (26. 1. 1954), a Anton Kudrik (8. 8. 1955). Či však išlo o deti, ktoré sa v rodine narodili, alebo išlo o deti príbuzných sa nikde neuvádza. Zaujímavé je, že rodina žila vo voze, pri ktorom sa uvádza popisné číslo 199.

Ďalšia rodina žila v murovanom dome, žila riadnym usporiadaným životom a deti riadne chodili do školy:

meno	narodený/á	práca
Kramarovič, Ernest	23. 8. 1898	dôchodca
Kramarovičová, Mária	5. 11. 1908	domáca
Kramarovičová, Amália	19. 10. 1928	robotníčka, kúpele Piešťany
Kramarovičová, Mária	5. 11. 1932	robotníčka, kúpele Piešťany
Kramarovičová, Helena	5. 5. 1935	robotníčka, kúpele Piešťany
Kramarovičová, Jozefa	24. 12. 1937	žiačka
Kramarovičová, Oľga	24. 2. 194	žiačka
Kramarovič, Jozef	12. 1. 1944	žiak

Rodina v tomto stave zotrvala do roku 1959 bez zmien, nikto k nej nepribudol a v obci mali veľmi dobrú povesť.

Táto rodina však bola zo všeobecného pohľadu na rómske rodiny prinajmenšom zaujímavá: Otec rodiny Ernest mal podľa týchto údajov prvé dieťa až v tridsiatich rokoch, jeho manželka bola o desať rokov mladšia, najstaršia dcéra Amália mala v čase súpisu v roku 1959 po tridsiatke a stále žila bezdetná s rodičmi, niet ani údajov, žeby k rodine pribudol nejaký muž ako manžel či druh niektorej z dcér. Najmladšieho a jediného syna Jozefa splodil vo veku 46 rokov.

Ďalšia rodina žila v z dosák zbitej búde, bez dodržiavania základných hygienických pravidiel, išlo o mladú rodinu:

meno	narodený/á	práca
Rác, Ludovít	10. 4. 1923	robotník, Stav. kombinát Piešťany
Rácová, Amália	3. 4. 1928	domáca
Rácová, Anna	4. 4. 1889	vdova
Rác, Ludovít	6. 2. 1946	dieťa
Rác, Ján	1. 4. 1947	dieťa
Ján, Lubomír	26. 5. 1949	dieťa

Manželia Rácovci žili spoločne s matkou manžela Annou, v tom čase 64-ročnou. Z tejto evidencie vyplýva, že otec rodiny mal prvé dieťa ako 23-ročný. K súpisu v roku 1959 do rodiny pribudli ešte dcéry Mária (1. 3. 1953), Margita (12. 7. 1955) a Marta (11. 11. 1956).

Poslednou rodinou bývalých kočovníkov žijúcou v Ratnovciach boli Stojkovci, o ktorých máme tieto údaje:

meno	narodený/á	práca
Stojka, Štefan	14. 12. 1919	robotník v kameňolome
Stojková, Mária	15. 4. 1922	domáca
Stojka, Milan	16. 10. 1941	žiak
Stojková, Rupina	15. 3. 1944	žiačka
Stojková, Edita	15. 5. 1948	dieťa

Z tabuľky vyplýva, že otec rodiny Štefan mal prvé dieťa vo svojich 22 rokoch a posledné ako 29-ročný. V rodine boli len tri deti a do súpisu v roku 1959 sa na veci nič nezmenilo. Rodina Stojkovcov žila v kočovnom voze, vo veľmi zlých podmienkach, školopovinné deti však riadne školu navštevovali.

Okrem týchto rodín (spolu 26 osôb vrátane detí), žilo v obci ešte 12 osôb cigánskeho pôvodu, ktorí však neboli označení ako bývalí kočujúci Rómovia.

Zoznam osôb cigánskeho pôvodu zaslal ONV Piešťany aj Miestny národný výbor v Novej Lehote. Učinil tak 1. apríla 1953 a zo správy vyplynulo nasledovné:

Rodina Bihary Jána nie je ešte v pracovnom pomere, nakoľko otec rodiny je chorý. Školopovinné deti nemá, býva v murovanom domčeku, ktorý má v dobrom stave.

Hlava rodiny Parčiovcov, Ján je už v dôchodkovom veku, deti, ktoré by mali chodiť do školy nemá, býva v murovanom domčeku, ktorý má v dobrom stave, v obci sa chová slušne.

Štefan Toráč bol zamestnaný vo verejnom sektore, deti riadne chodia do školy, dom má síce murovaný ale v zlom stave. V obci sa správal slušne.

Podobne bol charakterizovaný aj Jozef Duda, ktorý nebol zamestnaný, nakoľko bol chorý. Deti riadne chodili do školy, v obci sa choval riadne, dom má v dobrom stave.

Rodina Heleny Pavlovičovej bývala v murovanom doma, ale v zlom stave, deti však riadne navštevujú školu a niet ani sťažností voči ich správaniu v škole, či obci.

Montana Bihary školopovinných detí nemal, nepracoval, nakoľko bol práce neschopný. V obci naňho sťažností nebolo.

Marko Bihary býval v murovanom dome v dobrom stave, pracoval vo verejnom sektore a jeho deti riadne dochádzali do školy.

V rodine Jozefa Biharyho všetky deti riadne plnili školskú dochádzku, otec rodiny nebol zamestnaný zo zdravotných dôvodov, býval v peknom murovanom dome a v obci sa riadne choval.

Jozef Šlosár bol zamestnaný vo verejnom sektore, s deťmi ani so správaním dospelých v obci problémy nemali a tiež býval v murovanom dome v dobrom stave.

Z údajov, ktoré pracovníci MNV v Novej Lehote poskytli sa nedali zistiť informácie o veku, počte detí, no cenné poznatky o živote Rómov sa predsa len dali identifikovať. V obci žilo deväť cigánskych rodín, ktoré v obci nepredstavovali žiadny problém, žili slušne, o dochádzku detí do školy dbali a všetci bývali v murovaných domoch, ktoré boli až na dve výnimky označené ako domy v dobrom stave.¹³

Nasledujúca tabuľka vypovedá o počte cigánskych obyvateľov v piešťanskom okrese k 15. marcu 1957:

obec	usadlí Cigáni	kočovní Cigáni	spolu
Banka	87	17	104
Bašovce	8	0	8
Dolný Lopašov	11	0	11
Drahovce	11	10	21
Horná Streda	25	0	25
Hubina	17	0	17
Chtelnica	23	0	23
Modrová	40	0	40
Modrovka	1	0	1
Moravany	12	0	12
Nová Lehota	47	0	47
Piešťany	103	0	103
Pobedim	154	0	154
Ratnovce	12	26	38
Stará Lehota	3	0	3
Trebatice	17	0	17
Veľké Kostoľany	156	0	156
Veselé	43	0	43
Vrbové	39	0	39

V okrese Piešťany evidovali národné výbory celkom 862 osôb cigánskeho pôvodu, 809 pôvodne usadlých, nekočovných a 53 kočovných Cigánov. V obciach, ktoré v tabuľke

¹³ Všetky údaje zistené v Štátnom archíve v Trnave, fond Okresný úrad Piešťany, krabica č. 562.

neuvádzam (Dubovany, Ducové, Kocurice, Kočín, Krakovany, Lančár, Malé Orvište, Ostrov, Pečeňady, Rakovice, Sokolovce, Šípkové, Šterusy, Ťapkové a Veľké Orvište) neevidovali ani jedinú osobu cigánskeho pôvodu.

Z celkového počtu Rómov žijúcich v okrese predstavoval podiel olašských, kočovných Rómov ani nie 7%.

Okresný národný výbor vykonal súpis 3. 2. 1959 od 8,00 hod. v budove Mestského národného výboru v Piešťanoch. Súpis začínal pohovorom, počas ktorého kočovníkom vysvetlili, že prijaté opatrenia sledujú zlepšenie kvality ich života, význam zákona nie je v potláčaní, ale v schopnosti nadobúdania a uplatňovania práv Cigánov.

Počas pohovoru sa pracovníci národného výboru zaujíjali o zdravotný stav osôb, ako aj o možnosti ich pracovného zapojenia. Dvanásť osôb sa podarilo zamestnať prakticky ihneď v piešťanskom Lesostave, Západoslovenských tehelniciach a na Štátnom majetku v Kočovciach. Stavebné podniky Hydrostav, Doprastav a Priemstav odmietol týchto ľudí zamestnať. Problémy boli s bývaním kočovníkov.

Celý priebeh súpisu prebehol bez problémov, až na niekoľko osôb, ktoré bolo treba predviesť. Títo mali obavy, že budú vzatí do sústredenia (pravdepodobne mysleli pracovný tábor). Po vysvetlení sa však upokojili, ba prejavili radosť, že im bude umožnené riadne žiť.

Väčšina z nich preukázala, že sa o zamestnanie uchádzala, no boli stále odmietaní! Požadovali, aby neboli zaradovaní na sezónne práce, ale do trvalého pracovného pomeru. Tiež prehlásili, že *zanechajú doterajší cigánsky spôsob života, že deti budú riadne vychovávať a riadne žiť ako ostatní*.¹⁴

Ako už bolo uvedené, k 15. marcu 1957 žilo na území okresu 53 olašských Rómov. Súpis z 3. februára 1959 však vykázal už 109 osôb a to 39 mužov nad 15 rokov veku, v tejto vekovej kategórii 25 žien a 20 chlapcov a 25 dievčat vo veku do 15 rokov. Za dva roky sa teda počet kočovných Cigánov v okrese viac ako zdvojnásobil.

Z čiastkových správ, ktoré predkladali jednotlivé obce vyplýva, že v okrese nebolo väčších problémov ani s jednou z oboch skupín Cigánov. Zaujímavosťou je zachovaná žiadosť Michala Banga z Chtelnice o zmenu priezviska. Odôvodnil ju tým, že priezvisko Bango je staré, kapitalistické, mal kvôli nemu len obtiaže a žiada aby bol premenovaný na Michala Jahodu.¹⁵ Takých žiadostí sme zaznamenali viac, aj pred rokom 1958, snaha splynúť so slovenským obyvateľstvom teda Rómom bola zrejme vlastná ešte pred prijatím oficiálnej *tvrdej asimilačnej politiky* komunistov, čoho začiatkom mal byť práve zákon č. 74/1958 (Jurová 2007: 29–32).

Treba uznať, že situácia Rómov, či už olašských, bývalých kočovných, alebo usadlých bola v tomto regióne viac ako uspokojivá, väčšina z obyvateľov bývala v riadnych domoch už pred rokom 1958, bez výrazných problémov v obci či detí v škole.

V okrese Hlohovec v súvislosti so správou o práci medzi cigánskym obyvateľstvom sa dozvedáme, že k roku 1953 tu žilo celkom 365 žien a mužov vo veku nad 15 rokov, ktorých národné výbory označili za usadených. Z toho 165 bolo mužov a 200 žien.

14 Štátny archív v Trnave, fond Okresný úrad Piešťany, krabica č. 591.

15 Tamže.

V dôchodkovom veku bolo 14 mužov, 65 riadne pracovalo. V dôchodkovom veku bolo i 15 žien a 17 bolo v pracovnom pomere. Zo 107 detí bolo školopovinných 61, z nich 59 aj riadne školu navštevovalo.¹⁶

Olašských, kočujúcich Cigánov evidovali 78, z toho 26 mužov, 19 žien a 33 detí, z ktorých 16 bolo školopovinných, no len osem školu aj reálne navštevovalo.

Národný výbor pre tieto deti poskytol čiastku 14 464 korún, začo boli nakúpené odevy, obuv a veci dennej spotreby.

Najväčším problémom bolo ubytovanie týchto rodín. Trom rodinám boli zakúpené vyradené železničné vozne, ktoré vybavili prívodom elektriny a vykurovaním na pevné palivo. Ostatné rodiny bývali vo svojich maringotkách.

Z 26 mužov, ktorí boli uznaní ako práceschopní, pracovali iba štyria. Ďalší štyria poberali invalidný dôchodok, zostávalo teda riešiť pracovné zaradenie osemnástich mužov. Z 19 žien bolo treba umiestniť do práce desať, tri z nich prejavili záujem pracovať na miestnych poľnohospodárskych družstvách.

Usadení Cigáni, podľa správy, žili lepšie, lebo postupne im boli prideloované pozemky a stavebné povolenia na výstavbu domov.

Vyjadrenie okresného hygienika MUDr. Jána Všetechku svedčí o nepriaznivej situácii v niektorých kolóniách: navrhuje upraviť vodné zdroje, nakoľko tieto obsahujú nevyhovujúcu vodu, vyhradiť miesto na uskladnenie odpadu, vybudovať záchody, upraviť cesty, ktoré sú v dezolátnom stave. Podľa týchto správ je možné vytvoriť si predstavu v akých podmienkach títo ľudia žili.

Priamo v Hlohovci žili dve rodiny olašských Cigánov. O rodine Cyrila Stojku sa udáva, že má asi 30 rokov a osem detí vo veku od 1 do 13 rokov. V meste sa nezdržuje, ani v čase súpisu tu nebol, potuluje sa po republike, ale predpokladá sa, že sa do Hlohovca vráti, lebo je v meste príslušný. O druhej rodine už boli údaje presnejšie:

Daniš, Jozef nar. 23. 9. 1914

Danišová, Anna nar. 10. 1. 1910 (manželka)

Daniš, Ján nar. 7. 8. 1937 (syn)

Danišová Karolína nar. 10. 7. 1941 (dcéra)

Danišová, Júlia vek stanovený úradným odhadom na 17 rokov

Pri archívnych výskumoch sme sa stretli s prípadmi úradne stanoveného veku, zaujímavý je prípad Heleny Kanalošovej, rodenej Balogovej, ktorá sa údajne narodila 18.8. 1920 v obci Fejzes okres Kráľovský Chlmec. Bývala v Ratnovciach, kde sa vydala v roku 1951 za Michala Kanaloša. Tunajší národný výbor požiadala o vydanie rodného listu. V obci Kráľovský Chlmec však v matričných záznamoch nebola. Úrady hľadali aj v ostatných matrikách okresu, no bez výsledku. Zistili tiež, že menovaná bola nemanželským dieťaťom Júlie Balogovej, vychovávaná bola cudzími ľuďmi. Kto a na základe čoho jej stanovil dátum narodenia nevedno.

Súpis prevedený 6. 2. 1959 v okrese Hlohovec priniesol tieto výsledky:

16 Štátny archív v Trnave, fond ONV Hlohovec, krabica č. 430.

obec	počet kočujúcich	z toho do 15 rokov
Bučany	1	0
Hlohovec	13	8
Klačany	24	14
Lukáčovce	6	1
Madunice	28	15
Siladice	1	0
Šulekovo	16	9

V súpise teda bolo zahrnutých 89 občanov, z toho 47 osôb mladších ako 15 rokov. Povolenie ani spôsob obživy sa v záznamoch neuvádza, len u Františka Buršanského nar. 3. 10. 1919 je poznámka, že je brusičom (do súpisu bol poňatý v Šulekove) podobne ako u ďalšieho Šulekovčana Ladislava Danihela nar. 18. 1. 1925.

O nedostatočnej koordinácii pri vykonávaní súpisov svedčí fakt, že nemali jednotnú úpravu, ani položky. V niektorých prípadoch národné výbory popísali okrem osôb žijúcich na vozoch aj ich spôsob obživy, obydliia, cigánske prezývky, inde zasa zapísali len mená s dátumom narodenia.¹⁷

Krajský národný výbor v Nitre upozornil, že celkovo práca s cigánskym obyvateľstvom je nedostatočná. Upozornil aj nato, že obce sa snažia cigánskych obyvateľov zbaviť, presúvajú ich z Čiech na Slovensko a naopak.¹⁸

Problém videl úrad aj v stálom vlastníctve koní. Zrejme ani národné výbory nemali celkom jasné pokyny ako s vlastníctvom koní u Cigánov nakladať. Napríklad KNV upozornil na Emanuela Kudrika z Lukáčoviec, že má ešte k 4. máju 1959 koňa! Ten však bol zamestnaný v Zberných surovinách a koňa potreboval k práci, navyše ani nebolo jasné, či kôň patrí jemu, alebo podniku Zberné suroviny, načo upozornil nadriadený orgán ONV v Hlohovci.

Veľmi podrobný popis kočovníkov vypracoval Miestny národný výbor v Modranke (dnes je táto obec súčasťou Trnavy):

meno	narodený/á	práca
Stojka, Štefan	1. 1. 1908	dôchodca
Ludmila Žofia Stojková	15. 12. 1914	domáca
Stojka, Ján	8. 5. 1936	rob. v cukrovare
Stojka, Anton	5. 12. 1938	nepracuje
Stojka, Ladislav	30. 1. 1940	nepracuje
Stojka, František	1943	nepracuje
Stojka, Jozef	1944	žiak 1. ročníka
Stojka, Albert	1947	žiak 1. ročníka
Stojková, Anna	1949	žiačka
Stojková, Veronika	1951	dieťa
Stojka, Juraj	1954	dieťa

17 Štátny archív v Trnave, fond ONV Hlohovec, krabica č. 430.

18 Tamže.

Otec rodiny Štefan Stojka mal teda deväť detí, a podľa získaných údajov prvé vo veku 28 rokov, posledné v 46-ich rokoch. Z celej rodiny boli gramotní len synovia Anton a Ladislav, ale s poznámkou, že čítať vedia len veľmi málo.

Celá rodina bola opísaná ako zdravá, len otec rodiny trpel padúcnicou, začo bol zrejme aj na (invalidnom) dôchodku. Ďalej sa v materiály uvádza, že rodina ešte v roku 1957 kočovala, a že nikto z rodiny neovláda hru na nejaký hudobný nástroj.

No ešte zaujímavejšie sú podrobnosti o bývaní rodiny. Obývali železničný vozeň umiestnený na dolnom konci obce (pri starom ihrisku), vozeň bol uložený na cementových tvárniciach bez prívodu elektriny. Vozeň bol rozdelený na dve miestnosti, mali v ňom tri postele, nemali záchod a po pitnú vodu chodili k najbližším susedom, najčastejšie k pani Vilme Karolovej — išlo zrejme o ženu s dobrým srdcom, ktorá bývala najbližšie ku kolónii.¹⁹

Ďalšia tamojšia rodina Stojkovcov bola menej početná:

meno	narodený/á	práca
Stojka, Jozef	2. 5. 1904	povozník (súkromný)
Stojková, Terézia	9. 5. 1903	domáca
Stojka, Štefan	15.10. 1935	robotník v cukrovare
Stojková Rozália Mária	21.4. 1945	žiačka 1. ročníka

V záznamoch je uvedené, že nikto z rodiny nevie čítať, dcéra Rozália je síce žiačkou 1.ročníka ZŠ, v čase evidencie už mala 13 rokov, no do školy nechodila. Do roku 1958 išlo o rodinu, ktorá aktívne kočovala.

Bývali v železničnom nákladnom vozni uloženom na betónových tvárniciach. Vozeň pozostával z dvoch miestností s tromi posteľami. Záchod nemali. Vozeň bol umiestnený na tom istom mieste ako rodina v predtým popísanom prípade, išlo teda o vytvorenú kolóniu na dolnom konci obce Modranka, v časti, ktorú nazývali „pri starom ihrisku“. ²⁰ Z údajov opäť vyplývajú zaujímavosti: otec rodiny Jozef mal len dve deti, pričom prvého syna splodil vo veku 31 rokov, dcéru o desať rokov neskôr. Matka ako prvorodička by mala dokonca 32 rokov!

Vec sa dala vysvetliť jedine tým, že staršie deti, už svoju kočovnú skupinu opustili, vybrali sa s inou skupinou, alebo len obývali iný voz, pretože úrady ponímali do súpisu ako nukleárnu rodinu tých, ktorí obývali spoločný voz. Úrady teda nezistovali, koľko detí majú páry žijúce na voze reálne, ale koľko detí s nimi v čase súpisu žilo. Rodičia teda mohli mať ešte iné deti, ktoré už mali založené vlastné rodiny a mohli obývať iný voz, alebo aj žiť úplne inde.

Túto informáciu mi podsunuli etnologička Zuzana Kumanová, aj prof. René Lužica. Potrebovali sme však aspoň jeden dôkaz, ktorý by tento (celkom logický) predpoklad potvrdil. Nakoniec sa mi ho podarilo nájsť, v časti, kde sa budem venovať opisu trás kočovníkov ho uvediem. Ale späť k súpisom:

¹⁹ Štátny archív v Trnave, fond OÚ Trnava, krabica č. 8.

²⁰ Tamže.

meno	narodený/á	práca
Stojka, Vít	4. 12. 1920	šofér
Stojková, Mária	22. 2. 1927	domáca
Stojka, Milan Václav	12. 12. 1949	žiak 2.ročníka
Stojka, Ján	12. 12. 1952	dieťa

Vít Stojka pracoval ako šofér v dopravnom podniku mesta Trnava, bol gramotný podobne ako jeho syn, ktorý riadne chodil do školy. Negramotná bola iba manželka Mária.

Rodina bývala v kočovnom voze krytom plachtou a mal kolesá. Voz bol umiestnený na tom istom mieste ako bolo uvedené v prípadoch vyššie. Na voze mali jednu posteľ. Celá rodina bola zdravá, elektrinu nemali, ale pili pitnú vodu, ktorú dostávali od spomenutej Vilmy Karolovej.

Na dolnom konci Modranky bola usídlená aj ďalšia rodina:

meno	narodený/á	práca
Lakatoš, Štefan	1925	robotník v cukrovare
Lakatošová, Mária	1929	domáca
Lakatoš, Bartolomej	1946	žiak 1. ročníka
Lakatoš, František	1949	žiak 1. ročníka
Lakatoš, Ladislav	1951	dieťa
Lakatoš, Panteleon	1952	dieťa
Lakatošová, Júlia	1953	dieťa
Lakatoš, Milan	1954	dieťa
Lakatoš, Jozef	1957	dieťa

Ľšlo o početnejšiu rodinu so siedmimi deťmi, najstarší syn bol narodený v roku 1946, otec mal teda 21 rokov, matka sedemnást. U otca Štefana bolo zistené, že bol operovaný na ladviny, inak všetci v rodine boli zdraví.

Bývali v kočovnom voze prikrytom plachtou a mali, napriek početnosti rodiny, len jednu posteľ. Voz stál na kolesách, vodu chodili pýtať po okolitých domoch. Nikto z rodiny nevedel čítať ani písať, ani neovládal hru na nejaký hudobný nástroj.

Zapísaným osobám nebol uvedený presný dátum narodenia, možno predpokladať, že nemali doklady, ktorými by bolo možné hodnoverne tento údaj preukázať, alebo im bol vek stanovený úradným odhadom.

meno	narodený/á	práca
Stojkovič, Alexander	14. 8. 1888	dôchodca
Stojkovičová, Karolína	január 1903	domáca
Lakatoš, Jozef	1927	robotník v cukrovare
Stojkovič, Michal	21. 1. 1942	žiak 2. ročníka
Stojkovič, Ivan	1. 5. 1946	žiak 2. ročníka

Rodina žila s tromi deťmi, u najstaršieho syna a matky neuvádzajú presný dátum narodenia, gramotní boli len Michal a Ivan, ktorí chodili do školy. Najstarší syn mal priezvisko Lakatoš, zrejme sa narodil ešte pred uzavretím manželstva rodičov, matka sa volala za slobodna Lakatošová. Tento syn sa narodil, keď mal otec 39 a matka 24 rokov. Posledné dieťa sa narodilo otcovi ako 58-ročnému.

Rodina obývala dva kočovné vozy, z toho jeden bol krytý celtovinou. V súpise sa teda uvádza, že majú k dispozícii dve miestnosti a dve posteľe.

Všetky rodiny, ktoré v Modranke boli zapísané do roku 1959 kočovali, do obce sa však pravidelne vracali, odchádzali len za príležitostným zárobkom.²¹

Z okresu Trnava sa zachovali záznamy už len z obce Voderady.

meno	narodený/á	práca
Stojka, František	23. 11. 1923	robotník
Stojková, Rozália	4. 8. 1923	domáca
Stojková, Helena	9. 2. 1943	nepracuje
Stojková, Sidónia	1. 6. 1945	žiačka 5. ročníka
Stojková, Mária	18. 8. 1947	žiačka 2. ročník
Stojková, Irena	24. 7. 1950	žiačka 1. ročník
Stojková, Margita	4. 2. 1953	dieťa

Zaujímavosťou je, že v prípade tejto rodiny sa dozvedáme o prvej žiačke, ktorá vo veku 13 rokov je žiačkou 5. ročníka základnej školy. V doteraz prebádanej evidencii boli deti žiakmi prvého resp. druhého ročníka, alebo bola uvedená poznámka „dieťa“, čo znamenalo, že ide o osobu vo veku, kedy nebola povinná školskú dochádzku absolvovať.

V poznámke je uvedené, že Irena Stojková je žiačkou Osobitnej školy.

meno	narodený/á	práca
Stojková, Anna	6. 3. 1893	domáca
Stojková, Hermína	24. 4. 1928	domáca
Stojková, Vlasta	3. 6. 1946	4. ročník
Stojka, František	4. 2. 1951	1. ročník
Stojka, Marián	23. 12. 1954	dieťa

Anna Stojková bola vdova, reumaticka, žila spolu s dcérou Hermínou a vnúčatami.

meno	narodený/á	práca
Rafael, Ludovít	6. 5. 1903	robotník ČSD
Rafaelová, Terézia	4. 7. 1906	domáca
Rafael, Ladislav	12. 2. 1934	neuvedené

²¹ Štátny archív v Trnave, fond ONV Trnava, krabica č. 443.

meno	narodený/á	práca
Rafael, Gustáv	10. 7. 1936	výkon voj. služby
Rafael, Ladislav ml.	28. 5. 1940	neuveденé
Rafael, Bernard	13. 12. 1943	neuveденé

Zápis o rodine Ludovíta Rafaela nakoniec pomohol objasniť, ako to s deťmi kočovníkov bolo: z tohto zápisu by vyplývalo, že prvorodeným dieťaťom otca bol syn Ladislav, narodený v roku 1934, teda v 31. roku otca.

Úradníci však, našťastie, poznamenali, že vo vedľajšom dome býva Anna Bandová, ktorá je Ludovítovou dcérou. Tú už ale uvádzajú v súpise samostatne s rodinou, s ktorou žila v jednej domácnosti. Na základe tejto skutočnosti vieme, že Ludovít Rafael nemal prvé dieťa ako 34 ročný, ale ako 21 ročný a ani to nie je údaj, ktorý musí zodpovedať realite. Je celkom možné, že synovia a dcéry, ktoré mal ešte predtým sa osamostatnili ešte pred ukončením kočovného života a mohli byť poňatí do súpisu prakticky kdekoľvek.

Anna Bandová sa narodila 25. 10. 1924 a žila samostatne so štyrmi deťmi bez manžela, či druhu.

Zaujímavosťou je, že vo Voderadoch žili samostatne ešte Anna Rafaelová (16. 1. 1887) so synom Emanuelom Biharym (16. 8. 1936), ktorý v čase súpisu vykonával základnú vojenskú službu.

Samostatne žili aj mladí manželia František Bihari (28.11. 1924), ktorý pracoval ako murár a Hermína Rafaelová (2. 8. 1926).²²

Do súpisu poňatí občania cigánskeho pôvodu vo Voderadoch už v čase jeho výkonu nekočovali. Boli to teda bývalí kočovníci. Vo Voderadoch bývali v osade, v ktorej mali vybudované domy zo surovej tehly, mali vybudovaný jeden spoločný drevený záchod a kopanú studňu.

Priebeh súpisov občanov cigánskeho pôvodu v sledovaných obciach trnavského regiónu (obce v okolí Trnavy, Hlohovca a Piešťan) prebehol plánovane, bez väčších problémov, či prejavov odporu zo strany olašských, bývalých kočovných Rómov.

Potvrdil závery, ktoré vzišli z výskumu uskutočneného v rokoch 2014 až 2018 v bratislavskom kraji (Pivoň, 2018, pp. 45–46). Stotožnil sa tiež s prácou Markéty Hajskej (Hajská, 2016). Nič nenasvedčovalo tomu, žeby olašskí Rómovia realizáciu zákona, najmä súpis akokoľvek ťažko prežívali, mali strach, či obavy z neho.

Poukázali sme nato, že Rómovia zákaz kočovania nepovažovali za krutý zásah do svojich práv a slobôd. Naopak, ukazuje sa, že boli plní očakávania zlepšenia svojich životných podmienok.

Na druhej strane sa ale potvrdila nepripravenosť štátnych orgánov na úplnú realizáciu zákona, najmä čo sa týka pomoci v sociálnych otázkach. Najväčším problémom bolo riešenie otázky bývania, v mnohých prípadoch Rómovia bývali v príbytkoch, ktoré boli plánované ako improvizované (železničné vagóny, maringotky), ešte dlhé roky po usídlení.

22 Štátny archív v Trnave, fond ONV Trnava, krabica č. 443.

Na nedostatočnú koordinovanosť pri práci s cigánskym obyvateľstvom poukazovali aj Krajské národné výbory, viackrát museli nižšie orgány upozorňovať na nedostatky, najmä na snahu zbaviť sa kočujúcich osôb odsunom na územie mimo svojej pôsobnosti.

Istým dôkazom nekoordinovanosti postupov je aj stav súpisov, ku ktorým som sa počas štúdia v archívoch dostal. V niektorých prípadoch boli súpisy vypracované podrobne, akoby národné výbory naznačovali, že problémy majú záujem skutočne riešiť, inde, naopak, sa údaje zamerali len na zápis mien a dát o narodení, bez opisu ďalších okolností.

Osoby, ktoré do roku 1958 alebo krátko pred ním kočovali však zákon o povinnom usídlení kočujúcich osôb ako historickú krivdu, či traumu nepovažovali, alebo tomu nič nenasvedčuje.

Nazdávam sa, že zákon bol významným z pohľadu dejín riešenia tzv. rómskej problematiky, nie z pohľadu dejín rómskych kočujúcich skupín.

Obraz neľudského zákona, ktorý spôsobil rómskemu národu krivdu bol načrtnutý ako súčasť snahy budovania rómskych národných dejín ako dejín dlhotrvajúcej perzekúcie, prenasledovania a utrpenia (Jakoubek, 2004, pp. 248–250).

Vytváranie histórie rómskeho národa ako súčasť rómskej národnej mytológie dostatočne popisuje spomínaný Marek Jakoubek vo svojej práci (Jakoubek 2004: 250–257).

Ešte inak: *Primárním úkolem víze národních dějin v období národní agitace zůstávala především její identifikační role, tedy zakotvení národní identity v čase a ukázání, že „jsme tu vždy byli“ a že „máme“ svoji společnou zkušenost a tedy i budoucnost...* (Řezník 2003: 122).

Nazdávam sa, že práve práce Marka Jakoubka a v širšom kontexte Miloša Řezníka dokážu vysvetliť tak diametrálne odlišnú interpretáciu udalostí okolo zákona 74/1958.

Nemám na mysli interpretáciu mojich výskumov v komparácii prác Evy Davidovej a Anny Jurovej (prípadne ešte historičky Jany Horváthovej, či Mileny Hűbschmannovej), ale odlišnosť vnímania príslušníkov rómskych kočovných skupín a historikov, romistov či etnológov.

Kým romistická obec interpretovala zákon ako hlboký zásah do slobodného života tejto skupiny obyvateľov, podľa záznamov v archívoch i zo sporadických výpovedí pamätníkov, ktoré sa ešte kde-tu podarilo zaznamenať *to udělali dobře, čo to bol za život, psí život*. Takto opisovali „život na kolesách“ tí, ktorí ho prežili.

Zákon 74/1958, keďže bol zákonom represívnym (niečo zakazoval) priam ponúkal využitie práve na tvorbu mýtu „o utrpení nášho národa“, a pri ignorovaní výsledkov výskumu ani nie je ťažké ho v tejto úlohe použiť.

Fakt, že sa kočovní Rómovia sa nijak urputne voči zákonu nebránili potvrdzuje i skutočnosť, že podľa evidencie Krajského súdu v Bratislave podľa paragrafu 3 nebola odsúdená ani jediná osoba.²³

Táto „netrestanosť“ však neznamená, že kočovníci bez výhrad prijali model *moderného budovateľa socializmu*. Skôr sa v nových ekonomických a sociálnych podmienkach naučili žiť, systém využiť a viesť život úplne odlišný než očakávala socialistická spoločnosť.

23 Archív Krajského súdu v Bratislave.

Rozdiel v interpretácii hodnotenia zákona č. 74/1958 mohol spôsobiť odlišný metodologický prístup. Pokúsim sa teraz vysvetliť, čo tým myslím:

Na prelomu šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století se začaly objevovat studie, které kombinovaly metody detailního etnografického popisu s archivní prací a jež připravovaly půdu pro nástup mikrohistorie [...] subjektivních životních světů a zkušeností lidí různých sociálních postavení (Budil 2003: 378–379).

Odlišné poňatie dejín, histórie a vedeckého bádania v ňom mohlo a pravdepodobne aj bolo príčinou úplne odlišných interpretácií historických udalostí a to dokonca do tej miery, že na jednej strane hodnotená významná dejinná udalosť je zo strany druhej len akýmsi fragmentom nehodným pozornosti.

Pro dějiny každodennosti je obecně charakteristická za prvé koncentrace na každodenní život obyčejných lidí, kromě toho ale také zájem o subjektivitu životních zkušeností. Cílem už není bezsubjektová analýza, nýbrž na subjekt orientovaná analýza světa jeho zkušeností (van Dülmen 2002: 26–27).

Základom takého poňatia modernej historiografie je nielen poctivý archívny výskum, ale aj práca v teréne, s pamätníkmi — oral history.

Romistická škola bola práve vo využívaní oral history priam priekopnícka, materiál zbierala buď ako jazykový materiál pre štúdium rómčiny, alebo práve pre získanie spomienok pamätníkov na dejinné udalosti.

Potiaľ by to bolo vlastne v poriadku, problém nastal práve v akceptácii výsledkov terénneho výskumu v okamihu, keď boli tieto v rozpore s ideológiou „veľkých národných dejín“.

Dejiny „písané“ zdola často nadšeným tvorcom veľkých národných dejín pripravujú horúce chvíle — Rómovia (najmä tí, ktorí prežili socializmus) politiku komunistov veľbia „Komunisti z nás spravili ľudí! (Š. B., nar. 1934, Madunice).

„Malé dejiny“, dejiny každodenného života, či azda dejiny ako už bolo povedané, písané zdola sa však postupne stávali stredobodom pozornosti mladej generácie bádateľov, čoho dôkazom je aj citované dielo Markéty Hajskej.

Dejiny „písané“ obyčajným človekom rozšírili poznanie i náhľad na históriu ako takú. Takéto bádanie pomáha odkryť tajomstvá života potulných Cigánov: „...ten obyčej májí, když kterou prostou ženu vidí a jí hádají, kdyby s mužem dobře nebyla, že umějí udělati, že na sebe laskavi budou. A potom jí kážou do komory aby s nimi šla a truhlu, v které nejvíce šactva má, aby jim odevřela. A když otevře, káží jí kříž přes truhlu udělati, jedna jí drží ruku o obrátí jí od truhly a žehná jí a jiný přítomný přikryjí svejmi pláští tu truhlu a berou pod ty pláště, co sej jim vidí...“ (Francek 2002: 166).

Na základe takýchto zachovaných a odhalených správ je možné vytvoriť aspoň približnú predstavu o živote kočovníkov v minulosti. V niektorých záznamoch je možné sa dočítať, a tým aj narušiť predstavu o bezmedznom bezpráví a neludskom prenasledovaní Cigánov: ako jeden z exemplárnych prípadov vyberám vraždu dieťaťa kočovních Cigánov z 21. apríla 1703, ktorá sa stala v Cürslacku, dediny spadajúcej pod správ dvoch ríšskych miest Hamburgu a Lubecku.

Došlo tu k sporu medzi Cigánmi a vdovou, dedinčankou, ktorá ich upodozrievala z krádeže zástere a hodvábnej šatky. Žiadala o ich vrátenie, došlo k hádke a neskôr k bitke, do ktorej sa zapojili aj chlapi z neďalekej krčmy.

Pri bitke istý Júrgen Elvers zasiahol kovovou vidlicou dieťa v perinke tak, že toto zomrelo. Došlo k súdnemu procesu, pri ktorom obhajoba argumentovala tým, že *každý mohl Cikána beze všeho trestu sprovodiť ze světa... ba dokonce byl k tomu ponukován. Dávalo se přecena vědomí, že tato sběr pouze lidskou kůží oděná se netěší žádné ochraně práva božského ani lidského.*

Azda prekvapujúcou, z istého pohľadu i zarážajúcou však bola argumentácia, ktorú predostrel žalobca: ten hovoril o božskom práve na život aj pre Cigánov. *V tom nečiní žádný rozdíl ani to, k jakému druhu lidí koho řadíme. Ani sprostého lupiče nesmíme svévolně zahubit, když nám nečiní násilí. Vrchnostenské zákony a mandáty proti Cikánům můžeme uplatnit teprve tehdy, když se nechťejí podříditi vrchnostenskému zákazu a odejít, nýbrž se tomu se zbraní v ruce protiví* (Rheinheimer 2003: 138–140).

podobných prípadov popisuje vo svojej knihe historik Pavel Himl (Himl 2007). Zdroje, ktoré obaja autori pri bádání využívali sú policajné správy z vyšetrovania a zápisy súdnych sporov, čím je charakter správ (zločinnosť Cigánov) a podmienky opisu ich života determinovaný. Problémom je aj *několikasetletý odstup a nezavěcnost moderního pozorovatele*, ktoré interpretáciu zachovaných správ ovplyvňujú (Himl 2007: 196).

Na čo je však dôležité upozorniť, je fakt, na ktorý zmieňuje Pavel Himl v inej svojej práci, keď apeluje nato *jak je to, co jako minulost resp. objekt zkoumání rekonstruujeme, abychom to následně interpretovali, závislé na náhodném dochování pramenů* (Himl 2019: 251).

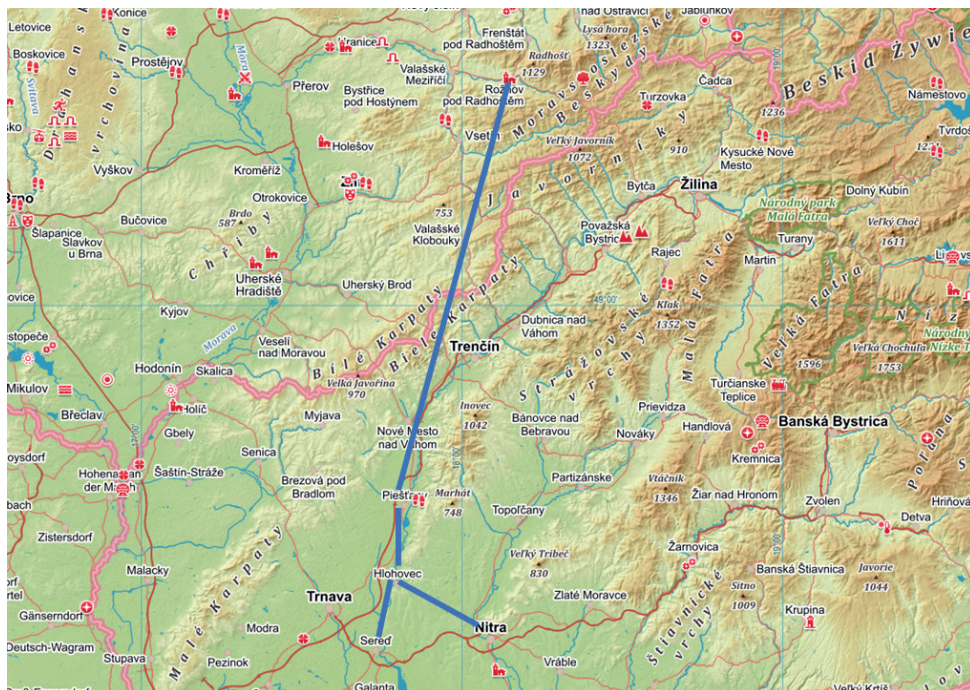
Historické pramene, dokumenty i ich interpretáciu teda nemožno zamieňať, či vydávať za historickú skutočnosť (Jakoubek 2004: 245). Ako som uviedol v prípade zavraždeného cigánskeho dieťaťa z roku 1703, ani vtedy platné proticigánske zákony a vyhlášky nečinili vraždu Cigána zákonnou, naopak, sudy vo veci pojednávali a páchatela, čo aj nízkym trestom, potrestali.

Na problematiku rozdielu medzi historickým prameňom a historickou skutočnosťou otvorene poukázal aj August Fraser, keď uvádza, že ak by boli proticigánske opatrenia dodržiavané tak, ako boli vydané, *vymizeli by Cikáni z větší části křesťanské Evropy ještě v první polovině šestnáctého století* (Frazer 1998: 111).

Istú relativnosť zachovaných dokumentov som musel zohľadniť pri ďalšej časti práce, a síce pri rekonštruovaní trás kočujúcich. Dochované správy jasne vypovedajú, kde kočovníci boli, ale nevieme nič o ich pohybe tam, kde úrady nemali dôvod ich výskyt zaznamenať, resp. o ich prítomnosti ani nevedeli. Alebo inak: úradný záznam svedčí o tom, že na určitom mieste boli, no neexistencia takého záznamu vôbec nevytvára o tom, že na mieste neboli.

Mapa pohybu kočovnej skupiny nie je teda prehľadom o jej skutočnom pohybe, ale prehľadom tých miest, kde boli kočovníci z akýchkoľvek dôvodov úradne zaevidovaní.

CESTY ALOJZA BIHÁRIHO V ROKOCH 1950–1957

OBR. 1

Alojz Bihari sa narodil 28. júna 1928 v Šulekove, dnes súčasť Hlohovca. V charakteristike, ktorú na neho vypracovali ešte za tzv. Slovenského štátu sa píše, že kradne a potuluje sa po celom území ČSR. Jeho kočovná skupina pozostávala z ôsmich osôb: Martin Lakatoš (Janko) narodený 6. decembra 1880 v Drahovciach, ktorý je otcom Alojza Bihariho, konkubína Irena Stojková (Boja) narodená 11. 3. 1930 v Bánovciach nad Bebravou a piatich maloletých detí vo veku od jedného do osem rokov. V roku 1950 sa táto skupina nachádzala v Piešťanoch a ešte v rokoch 1951, 1953 a 1957 sa pohyboval po okolí trnavského a nitrianskeho regiónu, určite vieme o ich pobyte v obciach Horná Streda a Drahovce. Len v roku 1955 opustili územie Slovenska a podľa úradných záznamov kočovali v meste Rožnov pod Radhoštem. Rok pred prijatím zákona 74/1958 Zb. však už boli na území Slovenska a v obci Drahovce boli aj naisto poňatí do súpisu kočovných osôb. K charakteristike tejto skupiny sa nám podarilo zistiť, že Alojz Bihari a Irena Stojková mali päť detí, ktoré v čase výkonu súpisu boli a tvorili jednu skupinu obývajúcu voz. Najstaršia dcéra Štefánia Bihariová (Mundra) sa narodila 2. septembra 1950 v Piešťanoch, Jolana Bihariová (Luluda) 28. októbra 1951 v Hornej Stredě, Anna Bihariová (Kejža) 18. mája 1953 v Piešťanoch, syn Pavel Bihari (Johan) 10. februára 1955 v Rožnove pod Radhoštem a posledná dcéra Mária Bihariová (Manci) v roku 1957 v Drahovciach.

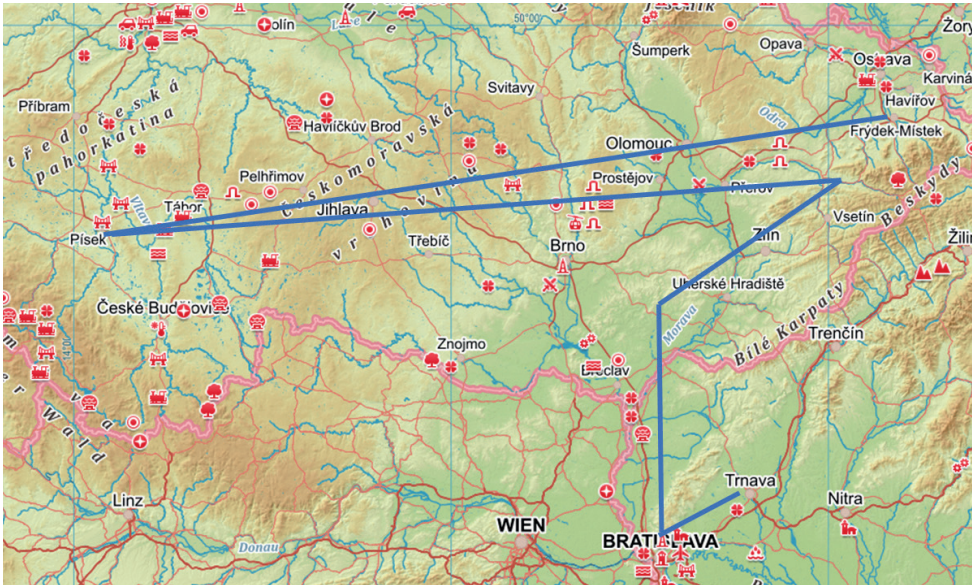
Z týchto údajov vyplýva, že Alojz Bihari a Irena Stojková splodili prvé dieťa v 22 resp. 20 rokoch a v priebehu siedmich rokov mali spolu päť detí. Táto skutočnosť sa

nejavila ako reálna v tom zmysle, žeby išlo o jediné deti tohto páru a to bez ohľadu nato, či tieto deti mali spolu, alebo každý s iným partnerom.²⁴

Charakteristika ich ciest prezrádza, že v období rokov 1950 až 1957 neprešli vzdialenosť väčšiu ako 400 kilometrov, pretože okrem výpravy do Rožnova pod Radhoštěm podnikali cesty po okrese Nitra, Trnava a Nové Mesto nad Váhom. V priebehu siedmich rokov tak prešli ročne v priemere 57 kilometrov.

CESTY BARTOLOMEJA LAKATOŠA V ROKOCH 1926–1936

OBR. 2

Bartolomej Lakatoš sa narodil 28. marca 1908 vo Veľkých Šúrovciach v okrese Trnava. V súpise bol vykázaný ako nezákonný syn Pavla Stojku, ktorého pohyb tu tiež dokladáme. Ako dvadsaťročný sa potuloval v Bratislave začo bol počas štyroch týždňov držaný vo väzbe. O dva roky neskôr, v roku 1930 sa pohyboval v okolí moravského Kyjova a o rok neskôr vo Valašskom Meziříčí. V roku 1933 už záznamy svedčia o tom, že bol v Písku. V rokoch 1933 a 1934 ešte prešiel cez Pohořelice, kde sa zdržal jediný deň a Lomnicí nad Lužnicou. V roku 1936 bol v Místku (dnešný Frýdek — Místek), kde sa jeho stopa stráca.

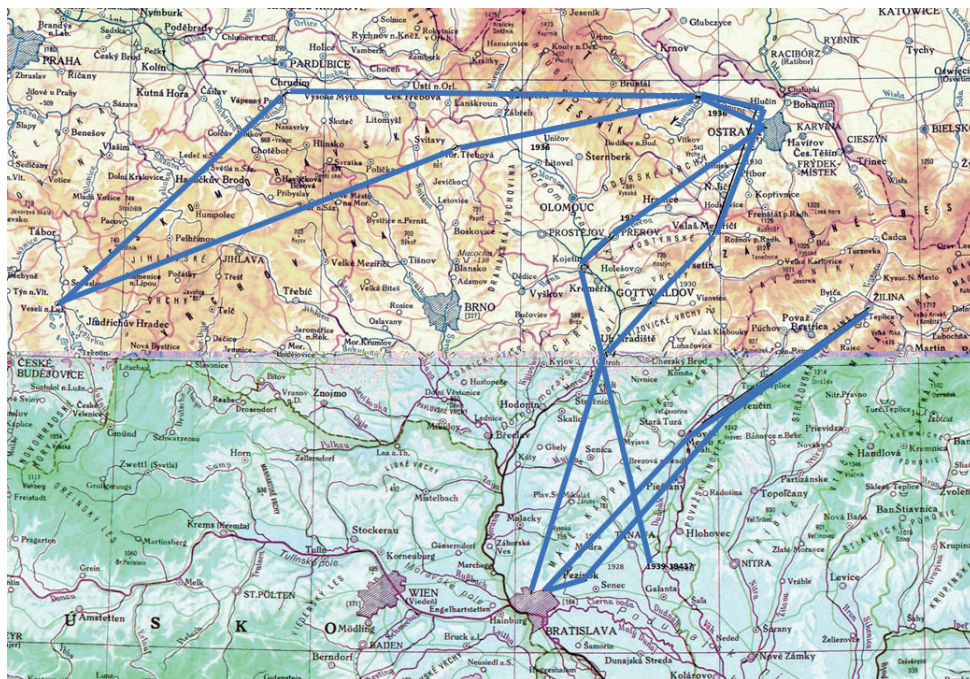
Bartolomej Lakatoš bol teda na cestách samostatne alebo ako člen skupiny vedený od svojich šiestnástich rokov a jeho cestu bolo možné vystopovať spätne v rokoch 1926–1936, teda v období desiatich rokov, potom sa už úradné záznamy o ňom strácajú. Je pravda, že v roku 1943 bol už opäť doma vo Veľkých Šúrovciach, no ako sa

²⁴ Na podobnú záhadu som poukázal už vyššie v článku, nižšie sa mi ju, snáď, podarilo vyľúštiť.

tam dostal, nevieme. Posledný pohyb bol práve v už spomenutom Místku. Znamená to teda, že minimálne od roku 1926 do roku 1936, teda v období desať rokov prekonal vzdialenosť 715 kilometrov, priemerne teda 71,5 kilometra ročne. Zvláštnosťou je, že úradné záznamy nehovoria nič o jeho družke, manželke či deťoch, aj keď jeho pohyby a pobyty sú úradne dohľadateľné k 28 rokom jeho života.

CESTY PAVLA STOJKU V ROKOCH 1911-1938

OBR. 3

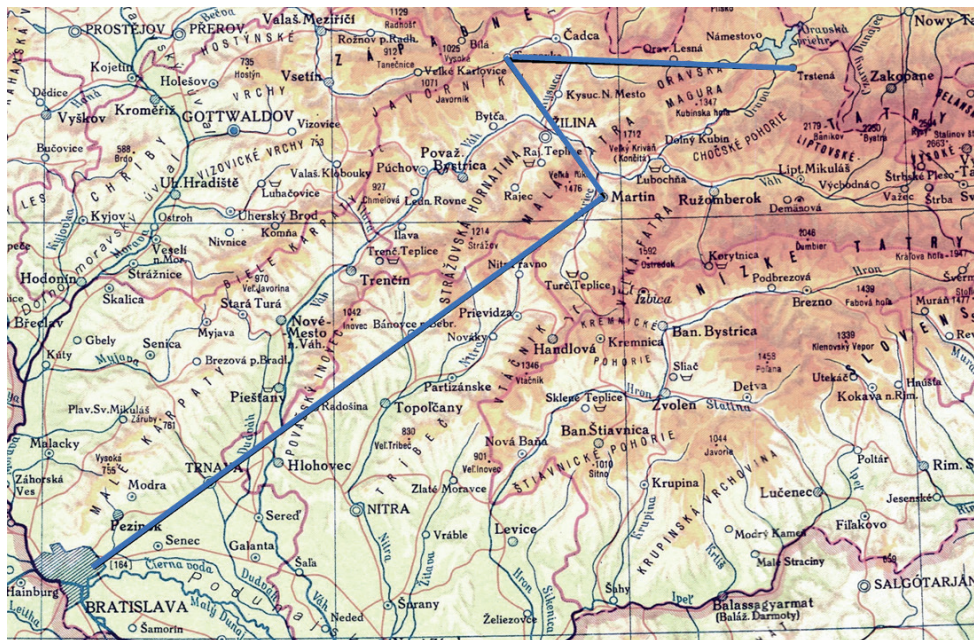
Pohyb skupiny okolo Pavla Stojku sa podarilo zachytiť od roku 1911. Ale to už mal Pavel Stojka 47 rokov (!) a je rozumné predpokladať, že už väčšinu svojho života precestoval. V roku 1911 jeho prítomnosť zaznamenali úrady v Bratislave, kde sa naisto zdržal viac ako 6 mesiacov. Potom o jeho skupine záznamov niet, no všimli sme si, že sa opäť objavil v Žiline, no až o 15 rokov neskôr. V tomto časovom intervale teda prešiel najmenej 200 kilometrov, o ktorých z úradných záznamov vieme. Istotne treba predpokladať, že v období medzitým sa pohyboval aj inde, no zatiaľ nevieme zistiť kde. V roku 1928 je kočovník zaistený opäť v Bratislave, kde sa zdržal 5 týždňov. Správ o tom, čo robil v Bratislave ani Žiline veľa niet, zmienky sú len o málo významných krádežiach a výtržnostiach v uliciach oboch miest. Niet zmienky ani o živnosti, či inej zárobkovej činnosti, ktorú by skupina okolo Pavla Stojku prevádzala. V roku 1930 sme dokázali menovaného vystopovať na troch miestach a to v Uherském Hradišti, Valašském Meziříčí a Hlučíně. V týchto troch spomínaných mestách bol Pavel Stojka

uzamknutý na tri, jeden a dva dni. V priebehu niekoľkých mesiacov táto kočovná skupina prekonal vzdialenosť medzi Uherským Hradištěm a Valašským Meziříčím (cca 75 kilometrov) a Hlučínom (cca 65 kilometrov) dohromady tedy asi 140 kilometrov. V roku 1931 sa stretávame s našou skupinou v Opave, teda asi 25 kilometrov od miesta jeho posledného písomného záznamu. V tom istom roku však bol aj v Chrudime musel teda prekonať ešte vzdialenosť aspoň 230 kilometrov v priebehu roka. V roku 1933 je skupina vo Veselí nad Lužnicí (157 kilometrov od Chrudima posledného miesta písomného záznamu) a na tri roky sme o nej záznamy už nenašli. Objavujú sa opäť až v roku 1936 a to znovu v Opave, kde boli naposledy v roku 1931, predpokladá sa, že sa na miesto vrátili po piatich rokoch, aspoň podľa úradných záznamov. To sa ale nachádzajú takmer 360 kilometrov od posledného zaznamenaného miesta pobytu. Z Opavy sa kočovníci dostali ešte do Ostravy a v roku 1938 do Kojetína, prešli teda ešte asi 150 kilometrov. Rok 1938 nie je poslednou zmienkou o skupine Pavla Stojku. Pavel Stojka sa o päť rokov neskôr musel alebo mohol vrátiť domov, do obce kde sa narodil, do Veľkých Šúroviec. To vieme iste, pretože v návrhu na odsun Cigánov z obce je spomínaný. Návrh vypracoval starosta obce na základe nariadenia o úprave pomerov Cigánov počas vojny. Aký bol osud Pavla Stojku a jeho rodiny, či azda kočovnej skupiny, nevieme. Fakty, ktoré prezradil archív sú strohé. Pavel Stojka sa narodil v 2. júla 1864 vo Veľkých Šúrovciach v trnavskom okrese a počas života prešiel s koňmi, povozom a rodinou a ďalšími príbuznými či nepríbuznými najmenej zhruba 1 800 kilometrov v rozmedzí rokov 1911 až 1938. Priemerne teda prešli ročne cca 70 kilometrov ročne. Pavel Stojka bol otcom Bartolomeja Lakatoša, ktorý sa narodil v roku 1908, teda otec mal 44 rokov. S istotou vieme, že v roku 1928 boli obaja v Bratislave. V roku 1930 sa Pavel pohyboval vo Valašskom Meziříčí a okolí Uherského Hradiště, čo je vzdialenosť zhruba 80 kilometrov. Bartolomej bol v tom roku v Kyjove a Valašskom Meziříčí. Stretli sa tam, alebo tam spolu prišli? V roku 1930 bol určite v Písuku, o prítomnosti jeho otca však správ niet. Vieme tiež, že v roku 1936 bol Pavel v Opave, kým Bartolomej v Místku, čo je dnešný Frýdek — Místek. Mestá sú od seba vzdialené asi 55 kilometrov. Zdá sa, že obe skupiny (nevieme ale, či išlo o skupiny a ak áno, ako veľké boli) sa pohybovali zvlášť, ale vzájomný styk, či koordinácia niektorých aktivít nie je vylúčená.

V každom prípade nás opis trás kočovania otca a syna oprávňuje k záveru, že členovia rodiny (snáď) sa v dospelosti osamostatňovali v dvojakom zmysle: vytvorili novú nukleárnu rodinu, ktorá obývala iný voz, alebo sa od svojej pôvodnej skupiny celkom vzdialili, ale aspoň sporadicky udržiavali nejaký kontakt. Z hľadiska stratégie prežitia by to bolo pochopiteľné a logické. Prípad ale nadovšetko potvrdzuje, že stav, ktorý bol zaznamenaný pri súpise v roku 1959 nezachytáva skutočný počet detí rodičov, ani vek ich počatia, pre praktický význam vyhotovenia súpisu to totiž ani nebolo dôležité.

CESTY EUGENA LAKATOŠA V ROKOCH 1947-1957

OBR. 4

Eugen Lakatoš sa narodil 1. júna 1904 v obci Mača v okrese Galanta. Za manželku resp. družku mal Teréziu Lakatošovú, narodenú 15. mája 1925 v Liptovskom Mikuláši. Mali spolu sedem detí, z ktorých prvý syn Ladislav sa narodil 22. mája 1947. Medzi manželmi bol veľký vekový rozdiel, 21 rokov, predpokladáme, že určite v prípade Eugena Lakatoša nešlo o jeho prvé deti. Otec by svojho prvého syna musel splodiť ako 43 ročný, matka mala vtedy 22 rokov. Rodina sa pomerne dlho zdržovala na Orave, Liptove a v regióne Turiec, ako vyplýva z úradných záznamov. Podľa monitorovania ich pohybu je jasné, že v rokoch 1947 až 1954, teda počas siedmich rokov prešli vzdialenosť 160 kilometrov a neopustili spomínaný región. Pravda, od roku 1954 do roku 1957 o ich pohybe ani o žiadnom ich osude nemáme záznam. V októbri roku 1957 už boli v Bratislave, kde aj boli poňatí do súpisu a dostali byt. Z celého mapovania ich pohybu vyplýva, že v rokoch 1947 až 1957, teda v období desiatich rokov prekonalí vzdialenosť asi 500 kilometrov, čiže 50 kilometrov ročne. V čase súpisu, teda vo februári 1959 obývali spolu kočovný prýbytok s Eugenom Lakatošom a jeho družkou aj syn Ladislav (Merčák) narodený 22. mája 1947, dcéra Eva (22. decembra 1949), synovia s rovnakým menom Juraj (!) jeden narodený 28. júna 1952 a druhý s udaným rokom narodenia 1954 a miestom Trstená, bez ďalších údajov, dcéra Mozola (27. októbra 1957) sa už narodila v Bratislave. Ďalší dvaja synovia Jozef (9. január 1960) a Peter (6. december 1960) sa už narodili v Bratislave po usadení, všetci žili v byte na Zámockej ulici 76.

Príklad Eugena Lakatoša potvrdzuje charakteristiku kočovných trás podľa Markéty Hajskej. Tá cesty kočovníkov v ňou skúmanej oblasti rozdelila na kratšie trvajúce niekoľko dní, stredné, v rámci okolitých okresov a dlhé, trvajúce aj niekoľko mesiacov (Hajská, 2016, p. 23). Sledovaná rodina sa zdržovala v rámci jedného širšieho regiónu a jedinou dlhú cestu podnikli do Bratislavy. Z dochovaných archívnych záznamov nebolo jasné, ako sa kočovníci na svojich cestách presúvali. Predpokladáme, že používali najčastejšie povozy ťahané vozmi, ale možnosť, že aspoň niektorí mali aj motorové vozidlá, sa nedá vylúčiť. Pravda však je, že z pamätníkov všetci uvádzali ako dopravný prostriedok konský povoz (Madunice), nikto inú formu prepravy nespomínali. Trasy, ktoré sme dokázali zmapovať sú, pravda, len veľmi nepresné. Nie je jasné, ako dlho sa Rómovia pohybovali v rámci jedného okresu, úrady zaznamenali ich pohyb len v prípadoch narodenia dieťaťa, zadržania v prípade spáchania priestupku, alebo výkonu úradného záznamu, súpisu. Priemerná dĺžka trás, ktoré prešli len zriedka prevýšila 70 kilometrov. Ján Lakatoš (nar. 1916) prečoťoval priemerne ročne 79 kilometrov, kým napríklad Jozef Lakatoš (1917) až 185 km ročne. Viac ako 70 kilometrov ročne ešte prešli Barbora Lakatošová (1921) — asi 72 kilometrov, a Ján Lakatoš (1879) — zhruba 103 kilometrov.

Zachované dokumenty svedčia o neradostnom, biednom živote kočovníkov. Pravda, v sledovanej oblasti trnavského regiónu kočovníci bývali aj v celkom slušných, vyhovujúcich domoch, ako sme nato v práci poukázali. Bez povšimnutia by nemal zostať ani fakt, že elektrinu úrady zavádzali aj do provizórnych, dočasných obydľí, akými boli vykúpené železničné vozne, najmä keď si uvedomíme, že elektrifikácia Slovenska bola dokončená až v roku 1960, a teda elektrinu ešte nemali ani vo všetkých obciach.

Kočovní Rómovia neboli pasívni pri riešení svojej bytovej otázky, ako dokazuje prípad Martina Byhariho z Maduníc. Ten sa musel obrátiť na Okresný národný výbor v Hlohovci, pretože si kúpil železničný vozeň, za ktorý už zaplatil aj zálohu 1 400 korún. Ten mu nedodali. Intervenciou národného výboru bolo zistené, že zakúpený vozeň stál v Seredi, kde ho nepovolane osoby poškodili.²⁵

Zákon 74/1958 sa nedá posúdiť jednoznačne ako perzekučný, namierený proti cigánskej kultúre, ktorého jediným cieľom bolo túto potlačiť. Ako uvádza Ian Hancock v *Západnej Európe museli Cigáni tradične kočovať kvôli zákonom, ktoré im nedávali inú možnosť* (Hancock 2001: 152).

Podľa všetkého ho tak nevnímali ani samotní kočovníci. *Existuje obecná predstava, že Cigáni v Evrope narazili pouze na odmítání a diskriminaci a že byli perzekvováni a pronásledováni až do dnešních dnů* (Willems 2008: 50).

Naproti tejto predstave v štúdiu dokladám snahu kočovných Cigánov nájsť si prácu, zlepšiť bývanie, zapojiť sa do diania v spoločnosti. Mnohí hľadali a aj našli uplatnenie v spoločnosti tým, že vykrývali nedostatky socialistického trhu v dodávkach najmä odevného tovaru, obuvi, hodiniiek a pod.

Olašskí Rómovia hádam najlepšie dokázali využiť nedostatky v socialistickom hospodárstve a dopyt ľudí po tovare ako boli napr. digitálne hodinky. Olašskí Rómovia spomínajú na čas socializmu ako na dobré časy, hoci práve za predaj takého tovaru

25 Štátny archív v Trnave, fond ONV Hlohovec, krabica č. 430.

mohli byť — a aj boli — trestaní. Po roku 1990 sa vlastne ich činnosť zlegalizovala, no uživiť sa *kšeftovaním* bolo čoraz náročnejšie. Skvalitnili sa dodávky tovarov, vzrástla konkurencia živnostníkov a ponúkať dnes voňavky, či tričká na trhovisku je skôr bojom o holé živobytie než cestou k realizovaniu snov o bohatom živote.²⁶

Nie som stotožnený s názorom spomínaných bádateľov o jednoznačnom perzekučnom charaktere zákona 74/1958, ako vo výskume ukázala aj Markéta Hajsáková, Rómovia ho ako útlak neponímali.

Pravda, záležalo na tom, ako ho jednotliví úradníci, policajti v styku s kočovnými osobami prezentovali. Zo záznamov je zrejmé, že mnohí z nich sa snažili problém okolo starostlivosti o cigánskych spoluobčanov vyriešiť ich premiestnením v podstate kamkoľvek inam mimo svojej pôsobnosti.

Pri interpretácii zákona však musíme zohľadniť najmä to, čo už v práci bolo spomínané — odkázanosť nato, čo a v akom stave sa v archívoch zachovalo. Aj keď od prijatia zákona uplynulo len 62 rokov, čo z hľadiska historického bádania nie je veľa, pri bádani som musel priznať, že čím viac sa od skúmaného obdobia časovo vzdalujeme, tým viac tú odkázanosť (a teda aj nutnosť novej pomýlenej interpretácie) pociťujeme.

BIBLIOGRAFIE

- Budil, I. T., 2003. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton.
- Davidová, E., 1995. *Cesty Romů — Romano drom 1945–1990*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Davidová, E., 2009. Mezigenerační změna: ke ztrátě dvou generací Romů v uplynulém století. V: *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Dvořáková, D., 2007. *Kůň a člověk středověku*. Budmerice: RAK.
- Francek, J., 2002. *Dějiny loupežnictva*. Praha: Rybka Publishers.
- Frazer, A., 1998. *Cikáni*. Praha: NLN.
- Hajsáková, M., 2016. „Polokočovníci“ / Migrační trajektorie olašských Romů na Prešovsku od poloviny 19. století až do zániku kočování. *Romano Džaniben*, 2.
- Hancock, I., 2001. *Země utrpení*. Praha: Signeta.
- Himl, P., 2007. *Zrození vagabunda*. Praha: Argo.
- Himl, P., 2019. *Pozorovat, popsat, stvořit*. Praha: Argo.
- Jakoubek, M., 2004. *Romové — konec (ne)jednoho mýtu*. Socioklub.
- Jakoubek, M. & Poduška, O., 2003. *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno: Doplněk.
- Jurová, A., 1996. *Rómska problematika 1945–1967. Dokumenty AV ČR*.
- Jurová, A., 2007. *Problémy výskumu histórie Rómov na Slovensku (v Československu) v 20. storočí. Česko-slovenská historická ročenka Brno-Bratislava*.
- Jurová, A., 2009. Niektoré aspekty súpisu kočujúcich a polokočovujúcich osôb v roku 1959. *Romano Džaniben*, Issue ňilaj.
- Pavelčíková, N., 2009. *Příchod olašských Romů na Ostravsko v padesátých letech 20. století (ve světle dobových zpráv)*. *Romano džaniben*, Issue ňilaj.
- Pivoň, R., 2001. Zákon o potulných Cigáňoch z roku 1927. *Romano džaniben*, Issue 3–4.
- Pivoň, R., 2018. *K realizácii zákona č. 74/1958 o trvalom úsídlení kočujúcich osôb na území*

26 Informátor P. Stojka (Hájske), V. Stojka (Bratislava), F. Stojka (Hlohovec) a iní.

Velkej Bratislavy. *Studia Ethnologica Pragensia*, Issue 1.

Rheinheimer, M., 2003. *Chudáci, žebráci a vaganti*. Praha: Vyšehrad.

Řezník, M., 2003. *Formování moderního národa*. Praha: Triton.

van Dülmen, R., 2002. *Historická antropologie*. Praha: Dokořán.

Willems, W., 2008. Smrtečná past etnicity: historie studia Cikánů. V: M. Jakoubek, editor *Cikáni a etnicita*. Praha: Triton.

Rastislav Pivoň (1972) je romista, zabývá se jazykem a studiem historie Romů. Ve spoluautorství s Petrem Stojkou publikoval knihu o životě olašských Romů *Amaro Trajo* (2003), samostatně pak středoškolskou učebnici *Dejiny Rómov v dátách* (2006). Publikoval také studie o událostech v Pobedimi, Veliké Idě aj. Později, pod vedením doc. Marka Jakoubka, se začal intenzivněji zabývat výzkumem kultury romských osad a dějin chudoby.